

УДК 338.486

Анна Романова

**ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ РИЗИКІВ
НА ТУРИСТИЧНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ**

Анна Романова

**ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ РИСКОВ
НА ТУРИСТИЧЕСКОМ РЫНКЕ УКРАИНЫ**

Anna Romanova

**FINANCIAL INSTRUMENTS FOR RISKS PREVENTING
ON THE TOURIST MARKET OF UKRAINE**

У статті проаналізовано сучасний ринок українських туристичних операторів. Зроблено акцент на негативних тенденціях ринку: відсутність контролю з боку держави, фінансова дестабілізація та порушення прав туристів у разі неплатоспроможності туроператора. Наведено основні причини та особливості настання фінансової неспроможності туроператорів. Запропоновано механізм вчасної оцінки ризиків туристичних підприємств на основі методу багатфакторного аналізу, що базується на десяти критеріях. Надано рекомендації державному органу виконавчої влади, що виступає регулятором на ринку туристичних послуг, призупиняти та/або анулювати ліцензію туроператора в разі виявлення середнього та високого ступенів ризику. Сформульовано пропозиції до законодавства України у частині створення надійних фінансово-економічних інструментів гарантування захисту прав споживачів у разі неплатоспроможності туристичного оператора.

Ключові слова: управління ризиками; фінансові інструменти; туристичні оператори; туристична індустрія; банківська гарантія; ліцензування.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 10.

В статье проанализирован современный рынок украинских туристических операторов. Сделан акцент на негативных тенденциях рынка: отсутствие контроля со стороны государства, финансовая дестабилизация и нарушения прав туристов в случае неплатежеспособности туроператора. Приведены основные причины и особенности наступления финансовой несостоятельности туроператоров. Предложен механизм своевременной оценки рисков туристических предприятий на основе метода многофакторного анализа на основе оценки десяти критериев. Даны рекомендации государственному органу исполнительной власти, который выступает регулятором на рынке туристических услуг, приостанавливать и/или аннулировать лицензию туроператора при выявлении среднего и высокой степени риска. Сформулированы предложения к законодательству Украины в части создания надежных финансово-экономических инструментов обеспечения защиты прав потребителей в случае неплатежеспособности туроператора.

Ключевые слова: управление рисками; финансовые инструменты; туристические операторы; туристическая индустрия; банковская гарантия; лицензирование.

Рис.: 2. Табл.: 1. Библ.: 10.

The article analyzes the modern market of Ukrainian tour operators. The emphasis has been placed on negative market trends: lack of state control, financial destabilization and violations of the rights of tourists in case of insolvency of the tour operator. The main reasons and peculiarities of financial incapacity of tour operators have been presented. The mechanism of timely estimation of risks of tour companies based on the method of multivariate analysis on the basis of evaluation of ten criteria has been offered. The recommendations to suspend and/or annul the license of the tour operator in case of medium and high-risk levels revealing have been given to the state executive body acting as a regulator in the tourist services market. The proposals to the legislation of Ukraine in the part concerning creation of reliable financial and economic tools for guaranteeing the protection of consumer rights in case of insolvency of a tourist operator have been formulated.

Keywords: risk management; financial instruments; tour operators; tourism industry; bank guarantee; licensing.

Fig.: 2. Table: 1. References: 10.

JEL Classification: Z33

Постановка проблеми. Протягом останніх семи років на туристичному ринку України з'явилася негативна тенденція оголошення про неплатоспроможність туристичних операторів. Це у свою чергу призводить до порушення прав туристів, знижує рівень довіри до інших українських туристичних операторів та становить загрозу для туристичного іміджу України загалом. Ситуація погіршується тим фактором, що українське законодавство не містить дієвих інструментів захисту прав туристів, виконавча влада не створила дієвого механізму вчасного виявлення та запобігання неплатоспроможності туристичних компаній, а вітчизняна наукова спільнота проводить недостатньо глибоких досліджень цієї проблеми для вчасного реагування на виклики туристичного ринку. Отже, дослідження причин, тенденцій та інструментів запобігання фінансовим ризикам є дуже актуальним для сталого розвитку туристичної індустрії країни.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Тією чи іншою мірою питання фінансової стабільності туристичних операторів досліджували такі українські вчені, як В. О. Ва-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

силенко, С. С. Гаркавенко, В. К. Кіптенко, В. Я. Павлоцький, Ю. М. Правик, І. О. Сидоренко, К. В. Сіренко, С. М. Шкарлет та інші.

Серед науковців з Російської Федерації, які розглядають цю тему, можна виокремити А.Ю. Гаврилова, К.О. Лебедева, Н.Г. Новікову, О.О. Федуліна.

На Заході значний внесок у вивчення питання фінансової надійності туристичних організацій здійснили Дж. Гентас, Д. Гілберт, Ш. Жаклін, С. Кері, Д. Леслі, К. Шварц та П. Дж. Шелдон.

Зокрема, щороку публікуються рейтинги туристичних компаній, які здебільшого зроблені приватними комерційними структурами. Ці рейтинги не містять обґрунтованої методологічної бази дослідження та ранжування туристичних операторів, тому їх не можна вважати достовірними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з цим важливим та актуальним завданням сьогодення є досконалий аналіз та окреслення проблем функціонування сучасного ринку вітчизняних туристичних підприємств, розробка теоретико-методологічних засад щодо формування адекватних механізмів управління фінансовими ризиками туристичних підприємств, виходячи зі специфічних особливостей політики дерегуляції в державі, але разом з тим – необхідності забезпечення національної безпеки та привабливого туристичного іміджу.

Мета статті. Основною метою статті є знаходження ефективних механізмів управління ризиками на туристичному ринку України у контексті формування дієвих інструментів вчасного виявлення та запобігання неплатоспроможності туристичних підприємств.

Передбачається розробка рекомендацій для державного регулятора туристичної сфери України щодо ефективного управління фінансовими ризиками у вітчизняному туристичному секторі та вчасного реагування на негативні тенденції.

Виклад основного матеріалу. В Україні станом на 31.01.2017 р. зареєстровано 2666 туристичних операторів. Згідно з чинним Законом України «Про туризм» *туристичні оператори* – це юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність [1]. Туроператори залежно від споживача туристичного продукту/послуг поділяються на виїзних (імпорт послуг), в'їзних (експорт послуг) та внутрішніх (внутрішнє споживання).

Станом на лютий 2018 року розподіл ліцензованих туристичних операторів за видами господарської діяльності здійснювався таким чином, як представлено на рис. 1.

За українським законодавством туроператорська діяльність входить до переліку таких, які підлягають обов'язковому ліцензуванню. Проте умови отримання ліцензії доволі нескладні, враховуючи реалії української банківської системи. Зокрема, щоб отримати ліцензію туроператора, треба мати банківську гарантію на суму в 20 000 євро. Але механізмів призупинення банківської гарантії у випадку неплатоспроможності банку, а також призупинення та позбавлення ліцензії туроператора – також не передбачено.

Наприклад, лише 567 із зареєстрованих туроператорів мають діюче фінансове забезпечення (21 % від загальної кількості), а ще менша кількість – 431 туроператор (16 % від загальної кількості) – у повному обсязі виконали всі ліцензійні умови, а саме: кадрові, організаційні, технологічні [3]. Також обов'язкову звітність до профільного Міністерства економічного розвитку та торгівлі в 2016 році з 2506 зареєстрованих туроператорів подали 679 туристичних операторів, тобто лише 27 % від загальної кількості [2].

Крім того, до Всеукраїнської асоціації туристичних операторів станом на лютий 2017 входило лише 30 туроператорів, що становить 1,1 % від зареєстрованої кількості [4].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Це дає право стверджувати, що більшість українських туроператорів існують лише формально, не здійснюючи практичної діяльності, тому для уникнення ризиків мають бути визначені чіткі критерії, що дозволяють позбавити ліцензії та виключити з переліку туроператорів.

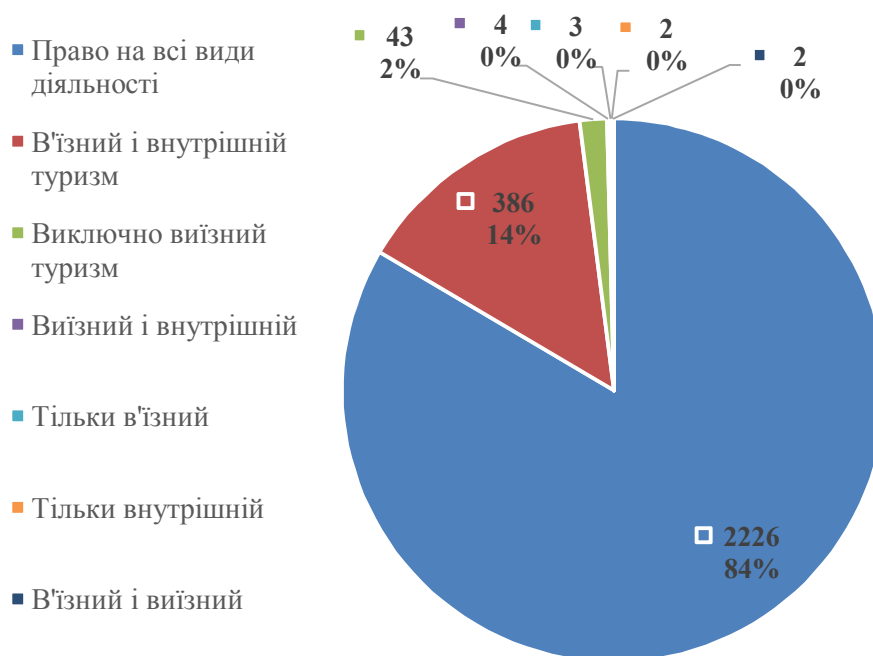

Рис. 1. Розподіл українських туристичних операторів за організаційними формами туризму

Джерело: [2].

Про нескладність отримання туроператорської ліцензії та її формальність яскраво свідчить також той факт, що незважаючи на різке зменшення туристичної активності в Україні за останні три роки, кількість ліцензованих туроператорів, навпаки, невинно зростає: зокрема у 2015 р. – зареєстровано 2506 туроператорів, 2016 р. – 2581, 2017 р. – 2661 (рис. 2). Ця обставина, з одного боку, свідчить про відкритість та динамічність української туристичної сфери, прості умови входження на ринок, але, з іншого боку, потребує пильного контролю з боку держави здатності суб'єктів туристичної діяльності організувати належний рівень безпеки та сервісу для туристів, а також аналізу міжнародної діяльності великої кількості туроператорів на предмет національної безпеки.

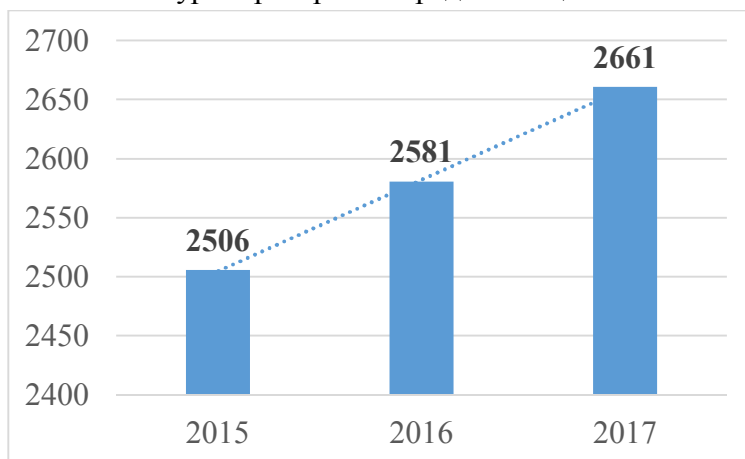

Рис. 2. Динаміка створення туроператорів в Україні

Джерело: [2].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Протягом 2010–2017 рр. про свою неплатоспроможність оголосили шість туроператорів українського ринку, зокрема ними стали [5]: «Karya Tour», «Анекс Тур Україна», «Горячие туры», «Idriska Tour», «News Travel», «Travel Dreams» (табл.).

Таблиця

Особливості припинення діяльності українських туристичних компаній

Назва компанії	Дата припинення діяльності	Офіційний статус фінансової неспроможності	Причина
«Karya Tour»	Липень 2010	Банкрутство	Турецький партнер туроператор Sunspot не забезпечив послуги проживання, трансферів та іншого обслуговування туристів у Туреччині на суму біля 2 млн \$
«Анекс Тур Україна»	Травень 2011	Банкрутство	«Анекс Тур Україна» відмовився проплатити рахунки великому туроператору Tez Tour Ukraine за надані послуги по перевезенню туристів
«Горячие туры»	Літо 2015	Банкрутство	Фінансові проблеми та судові процеси через маніпуляції власника з коштами, проплаченими за тури. Борги оцінювались 1,5–2,0 млн \$
News Travel	Зима 2015	Компанія банкрутом себе не оголошувала, але була виставлена на продаж	Падіння попиту та купівельної спроможності у зв'язку різким зростанням курсу валют на політичною ситуацією (за версією туроператора)
Idriska Tour	Серпень 2017	Компанія в процесі врегулювання претензій, пред'явлених споживачами, судові процеси	Туроператор не здійснив оплату за рейси авіаперевізнику
Travel Dreams	Липень 2017	Банкрутство	Неможливість виконати зобов'язання перед клієнтами по договорах

Джерело: складено автором на основі [5].

Наслідками цієї ситуації стало те, що клієнти цих компаній не отримали послуг, передбачених за договором, а державні інституції України, зокрема посольства та консульства закордоном, отримали випробовування у вигляді повернення вже відправлених туристів із закордону додому. Крім того, при міжнародному розголосі ситуації невиконання зобов'язань українськими туроператорами перед клієнтами, різко погіршується туристичний імідж України, що негативно впливає на обсяг як виїзних, так і в'їзних туристичних потоків.

Складності управління ризиками у туристичній сфері додають такі *особливості настання неплатоспроможності туроператорів*:

– неплатоспроможними виявляються навіть ті туроператори, які очолювали рейтинги найстабільніших операторів (наприклад, у 2011 році туроператор News Travel було визнано одним з найбільш стабільних туроператорів [6], а у 2017 році він виявився неплатоспроможним (табл.);

– невиконання зобов'язань перед клієнтами можуть здійснювати великі гравці туристичного ринку (наприклад, туроператор «Anex tour Ukraine» та мережа агентств «Горячие туры» були одними з найбільших суб'єктів виїзного туризму до визнання неплатоспроможними [7]);

– як правило, туроператори не оголошують про банкрутство, а оголошують про неплатоспроможність (це пов'язано з бажанням уникнути відповідальності, яка настає у випадку банкрутства);

– відсутність законодавчих механізмів призупинення та позбавлення ліцензії туроператора, як це передбачено директивами ЄС [8];

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

– конкурентна боротьба туристичних операторів в умовах економічної кризи та зниження попиту на туризм і подорожі проявляється не у вдосконаленні маркетингових підходів, а у політиці неадекватного демпінгування, коли ціни на турпакет іноді роблять нижчими за його собівартість.

Причини оголошення неплатоспроможності туристичного оператора:

1) реальна нестача грошових активів, необхідних для здійснення зобов'язань перед клієнтами;

2) оголошення про неплатоспроможність як корупційний спосіб виведення грошових активів;

3) штучна паніка на ринку туроператорів як метод недобросовісної конкуренції.

Досвід зарубіжних країн. Наприклад, у Росії запроваджено механізм на основі створення фонду Асоціації «Об'єднання туроператорів у сфері виїзного туризму “Турдопомога”», який закріплений на законодавчому рівні та існує за рахунок обов'язкових внесків туроператорів, які продають тури закордон. Крім того, діє Постанова Уряду РФ від 31.12.2009 р. № 1177 «Про затвердження Правил надання субсидій із федерального бюджету авіаційним перевізникам для відшкодування недоотриманих ними доходів у зв'язку із забезпеченням перевезення пасажирів, які уклали договір повітряного перевезення з авіаційним перевізником, щодо якої прийнято рішення про призупинення дії сертифіката експлуатанта». На практиці це означає, що якщо клієнт придбав авіаквитки в авіаперевізника, якого позбавили сертифіката, то його однаково мають доставити до місця призначення іншим перевізником, якому держава компенсує збитки [9].

У Литві департамент туризму в будь-який момент може призупинити ліцензію або взагалі відізвати, якщо у держави виникли сумніви в платоспроможності туроператора [10].

Держави-члени ЄС повинні забезпечити, щоб туроператори, зареєстровані на їхній території, здійснювали захист та відшкодування всіх витрат туристів, в обсязі невиконаних послуг як наслідок неплатоспроможності туроператора. Якщо в договір про реалізацію пакетного туру включено перевезення пасажирів, то туроператори також здійснюють повернення туристів на батьківщину [8].

Отже, існує реальна потреба знайти оптимальну систему визначення надійності туристичного туроператора, яка б давала змогу вчасно виявити ризик неплатоспроможності. Розробимо наступну *адекватну систему вчасного виявлення ризику неплатоспроможності туристичного оператора* на основі методу багатофакторного аналізу за такими критеріями (факторами), кожен з яких треба оцінити за питомою вагою в межах максимальної питомої ваги ризику:

– банківська гарантія взята у банку, який входить до списку ненадійних та/або оголосив себе неплатоспроможним (тах 6);

– неподання фінансової та статистичної звітностей до уповноважених державних органів влади (тах 6);

– заборгованість перед закладами розміщення (тах 6);

– заборгованість перед авіакомпаніями (тах 6);

– недозавантаження авіарейсів (тах 4);

– збитковий результат фінансової діяльності підприємства за останній рік (тах 5);

– несвоєчасність виплати зарплати співробітникам (тах 4);

– наявність кримінального провадження, пов'язаного з несплатою або мінімізацію податків туристичною компанією (тах 4);

– якщо кількість порушених судових справ клієнтів проти компанії сягає більше 1 % туристів, обслугованих компанією (тах 6);

– наявність порушених кримінальних справ проти власників туристичної компанії (тах 5).

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Наведемо формулу для визначення індексу ризику туристичного підприємства (1).

$$R_t = \sum_{i=1}^n S_i, \quad (1)$$

де R_t – коефіцієнт ризику туристичного підприємства;

S – бали за кожним критерієм, але в межах максимального значення (max);

i – кількість балів;

n – кількість оцінених факторів.

Тепер пропонуємо використовувати таку оцінку ризиків:

– якщо $R_t \leq 4$ балів – мінімальний ризик;

– якщо $5 \leq R_t \leq 12$ балів – середній ризик;

– якщо $R_t \geq 12$ балів – високий ризик.

Державному органу виконавчої влади, який виступає регулятором туристичної сфери, рекомендується призупиняти туроператорську ліцензію у разі виявлених обставин, які становлять середній ризик та анулювати – при високому ризику.

Такий аналіз використовується як метод експертних оцінок, але враховуючи велику кількість туроператорів доцільно автоматизувати процес.

Крім того, пропонується внести зміни до чинного Закону України «Про туризм», що надасть можливість реально захистити споживача послуг у випадку неплатоспроможності туроператора, а також визначити умови анулювання туроператорської ліцензії, що підвищить відповідальність туристичних підприємств.

З метою забезпечення прав та законних інтересів громадян – споживачів туристичних послуг – туроператор зобов'язаний здійснити фінансове забезпечення своєї цивільної відповідальності перед туристами. Для покриття відповідальності за збитки, що можуть бути заподіяні споживачу туристичних послуг у результаті ненадання послуг чи їх частини туроператором за договором на туристичне обслуговування, у тому числі в разі виникнення обставин його неплатоспроможності, суб'єктами туристичної діяльності здійснюється фінансове забезпечення такої відповідальності одним із таких способів:

– отриманням банківської гарантії;

– укладенням договору страхування цивільної відповідальності туроператора перед туристами.

Розмір фінансового забезпечення туроператора визначається як розмір банківської гарантії або розмір страхової суми за договором страхування цивільної відповідальності туроператора. Сума банківської гарантії або страхова сума за договором страхування цивільної відповідальності туроператора має бути не меншою за 5 % від запланованої суми грошових коштів, отриманих від туристів за туристичні послуги. Якщо запланована сума грошових коштів, отриманих від туристів за туристичні послуги, менша, ніж сума грошових коштів, отриманих від туристів за туристичні послуги за попередній рік, то сума за договором страхування цивільної відповідальності туроператора не може бути меншою 5 % від суми грошових коштів, отриманих від туристів за туристичні послуги, за попередній рік.

У випадку, коли заплановані обсяги продажу корегуються туроператором після сплати страхової премії, допускається здійснення перерахунку страхової суми, але не частіше ніж раз в квартал. Для новоствореного туроператора або такого, що не провадив діяльність у попередньому році, мінімальний розмір фінансового забезпечення має складати еквівалент 50000 євро. При цьому юридична особа вважатиметься новоствореним туроператором лише за відсутності фактичних даних про реалізацію туристичного продукту у попередньому році під його торговою назвою іншими юридичними особами.

Надане фінансове забезпечення для туроператора має передбачати, що у випадку ненадання туристу туроператором туристичних послуг чи їх частини за договором на туристичне обслуговування щодо:

– повернення до України туриста, який перебуває поза межами України, та його проживання до такого повернення;

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

– повернення туристу оплаченої ним вартості турпродукту (авансових платежів) у випадку ненадання такого турпродукту, якщо подорож так і не розпочалася;

– повернення різниці між оплаченою вартістю і вартістю фактично наданих послуг, якщо подорож почалася, але послуги надані частково.

Вжиття установою, що надала фінансове забезпечення, заходів з виконання забезпеченого зобов'язання туроператора щодо повернення до України туриста, який перебуває поза межами України, та його проживання до такого повернення має починатися не пізніше 24 годин після звернення туроператора про неспроможність забезпечити проживання туриста, який перебуває поза межами України та/або звернення туриста, який перебуває поза межами України, про неможливість зв'язатися з туроператором, який не забезпечив проживання та/або повернення туриста до України.

У випадках ненадання послуг чи їх значної частини туроператором за договором на туристичне обслуговування перед споживачем туристичних послуг та наявності підстав для виплати страхового відшкодування споживач туристичних послуг має право в межах суми фінансового забезпечення висунути письмову вимогу про виплату страхового відшкодування або про сплату грошової суми безпосередньо організації, що надала фінансове забезпечення.

Відшкодування збитків, заподіяних споживачу туристичних послуг унаслідок ненадання послуг чи їх значної частини туроператором за договором на туристичне обслуговування, у тому числі в разі виникнення обставин неплатоспроможності туроператора чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом, здійснюється відповідною установою на підставі заяви туриста, договору на туристичне обслуговування (ваучера) та документів, що підтверджують невиконання туроператором договірних зобов'язань.

Страховик або гарант зобов'язаний задовольнити вимогу споживача туристичних послуг про виплату страхового відшкодування за договором страхування цивільної відповідальності або про сплату грошової суми по гарантії не пізніше 30 календарних днів після дня отримання зазначеної вимоги.

Строк дії фінансового забезпечення (банківської гарантії) не може бути більшим ніж один рік. Фінансове забезпечення на новий термін повинно бути отримано не пізніше одного місяця до закінчення терміну дії діючого фінансового забезпечення. Інформація про наявність у туроператора фінансового забезпечення на новий термін подається до центрального органу, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері туризму та курортів не пізніше одного місяця до закінчення строку дії діючого фінансового забезпечення.

Ліцензія на туроператорську діяльність суб'єкту підприємницької діяльності із торговою назвою, тотожною назві іншого суб'єкта підприємницької діяльності, якому ліцензія видана раніше, може бути видана лише за письмовою згодою такого суб'єкта підприємницької діяльності.

Висновки та пропозиції. З метою вчасного виявлення та запобігання фінансовим ризикам туристичного сектору України запропоновано дієву систему моніторингу фінансової стабільності туристичного оператора, а також створено законодавчі механізми забезпечення фінансових гарантій прав туристів та визначено відповідальність неплатоспроможних туроператорів, зокрема виписані умови припинення та ануляції туроператорської ліцензії.

Органам регулювання та нагляду у сфері туризму та курортів використання запропонованої системи дозволить:

- підтвердити фінансову стійкість туристичної компанії або групи;
- виявити вразливі місця господарської діяльності туристичного підприємства і визначити необхідність вжиття заходів щодо нього;
- виявити взаємовплив ризикових факторів на туристичний ринок загалом;
- оцінити адекватність резервів страхового бізнесу.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Запропонований механізм оцінки ризиків туристичних підприємств містить якісний та кількісний аспекти. Якісний полягає у виявленні можливих ризикових сценаріїв, а також в пропозиції можливих запобіжних заходів, а кількісний – в оцінці впливу можливих сценаріїв на туристичний ринок, ліквідності, прибутковості тощо.

Список використаних джерел

1. *Про туризм* [Електронний ресурс] : Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/324/95-vr>.
2. *Департамент туризму та курортів* Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=4268f55c-fec7-4d63-b4d3-1a0311a7297b&tag=Turizm>.
3. *Про затвердження* Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 991. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/991-2015-%D0%BF>.
4. *Всеукраїнська Асоціація Туристичних операторів* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hamalia.ua/About/honors>.
5. *Туристичні мильні бульбашки: як банкрутіли туроператори України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://tsn.ua/ukrayina/turistichni-milni-bulbashki-yak-bankrutiliturooperatori-ukrayini-984358.html?_ga=2.4817015.57258593.1517483516-1761977476.1477404326.
6. *Рейтинг туроператорів України. Хто є хто* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.korrespondent.net/business/companies/1267047-rejting-turooperatoriv-ukrayini-hto-e-hto>.
7. *Топ-25 туроператоров-2016* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://turprofi.com.ua/rejtingi/1665-top-25-turooperatorov-2016>.
8. *Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements, amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 90/314/EEC* [Електронний ресурс] // Council of the European Union, European Parliament. – 2015. – Режим доступу : <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d9dbbde8-9fd7-11e5-8781-01aa75ed71a1/language-en>.
9. *Постановление* Правительства Российской Федерации от 31.12.2009 № 1177 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sbornik-zakonov.ru/30974.html>.
10. *Временно приостановлено действие лицензии у литовского туроператора Travelonline Baltics* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.baltic-course.com/rus/tourism/?doc=136827>.

References

1. Pro turyzm [On Tourism] № 324/95-BP (September 15, 1995). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 31, 241. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/324/95-vr>.
2. *Departament turyzmu ta kurortiv Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [The Department on Tourism and Resorts of the Ministry of Economy and Trade of Ukraine]*. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=4268f55c-fec7-4d63-b4d3-1a0311a7297b&tag=Turizm>.
3. Pro zatverdzhennya litsenziynykh umov provadzhennia turooperatorskoi diialnosti [On approval of licensing conditions for the conduct of tour operator activities]. № 991 (November 11, 2015). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/991-2015-%D0%BF>.
4. *Vseukrainska Asotsiatsiia Turystychnykh operatoriv [All-Ukrainian Association of Tourist Operators]*. Retrieved from <http://www.hamalia.ua/About/honors>.
5. *Turystychni mylni bulbashky: yak bankrutily turoperatory Ukrainy [Tourist soap bubbles. How the tour operators of Ukraine went bankrupt]*. Retrieved from https://tsn.ua/ukrayina/turistichni-milni-bulbashki-yak-bankrutiliturooperatori-ukrayini-984358.html?_ga=2.4817015.57258593.1517483516-1761977476.1477404326.
6. *Reitynh turooperatoriv Ukrainy. Khto ye khto [Rating of tour operators of Ukraine. Who is who]*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/business/companies/1267047-rejting-turooperatoriv-ukrayini-hto-e-hto>.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

7. *Top-25 turoperatorov-2016 [Top-25 tour operators of 2016]*. Retrieved from <http://turprofi.com.ua/rejtingi/1665-top-25-turoperatorov-2016b>.

8. Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements, amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 90/314/EEC // Council of the European Union, European Parliament (2015). Retrieved from <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d9dbbde8-9fd7-11e5-8781-01aa75ed71a1/language-en>.

9. *Postanovlenie Pravitelstva Rossiiskoi Federatsii ot 31.12.2009 №1177 [Decree of the Government of the Russian Federation from December 31, 2009 No. 1177]*. Retrieved from <http://sbornik-zakonov.ru/30974.html>.

10. *Vremenno priostanovleno deistvie litsenzii u litovskogo turoperatora Travelonline Baltics [The license of the Lithuanian tour operator Travelonline Baltics has been temporarily suspended]*. Retrieved from <http://www.baltic-course.com/rus/tourism/?doc=136827>.

Романова Анна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна), народний депутат України.

Романова Анна Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга, PR-технологий и логистики, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина), народный депутат Украины.

Romanova Anna – PhD in Economics, Associate Professor of Department of Marketing, PR-technologies and Logistics, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine), Member of the Parliament of Ukraine.

E-mail: romanova.center@gmail.com